

Előszó

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának elsőéves hallgatói 2020 májusában az intézmény hagyományaihoz híven az egyetemi és a szélesebb nyilvánosság előtt ismertették kutatási eredményeiket. Az előadások tanulmánnyá formált szövegeit tartja most kezében az Olvasó, mely reményeink szerint híven tükrözi majd a több mint egy évtizede megalapított tudományos-szellemi műhely keretei közt mestereink által közvetített és – reményeink szerint – általunk elsajátított kutatói attitűdöt.

Immár tizedik alkalommal manifesztálnak kötetben a fent említett konferenciasorozat előadásai. Ez a jubileumi alkalom azonban több szempontból is rendhagyó volt – az akkori előadók és az intézmény számára is. A 2020 tavasza óta életünket megnehezítő koronavírus-járvány miatt a konferenciára csak az online térben kerülhetett sor. Néhány rövidebb, pár hetes periódust leszámítva lényegében a doktori program második félévének kezdete óta folyamatosan rá volt kényszerülve az évfolyam arra, hogy a személyes kontaktust kerülve tartsuk a kapcsolatot egymással és témavezetőinkkel. A nehézségek ellenére azonban zajlott a kutatómunka, egymás szövegeinek elemzése és véleményezése, valamint az ismeretanyag elmélyítése, melynek köszönhetően ez az alig tucatnyi ember a szakmai-kollegiális viszonyon túl közösség is fejlődött. Mindezek megerősítették bennünk azt a középkori universitasok idejére visszanyúló ethoszt, mely szerint az egyetem nem csupán oktatási intézmény, hanem *szabad egyetemi polgárok köztársasága*.

A járvány által előállott kényszerkörülmények a tanulmányok elkészítése kapcsán azonban hordoztak magukban némi pozitívumot is. Míg a közgyűjtemények zárva tartották kapuikat a kutatni vágyók előtt, addig az online adatbázisok értő felhasználása előtt megnyílt a tér. A kutatótermekből és könyvtári szobákból a kutatás helyszínei a személyes terekbe kerültek át. Az alábbi tanulmányok tehát reményeink szerint bizonyítani fogják, hogy a kutatásmódszertan átalakulása és a digitalizáció elterjedése nem lehetetlenítette el a tudományos kutatók munkáját, sőt mindezek – az ehhez tartozó szemlélettel és esz-köztárral – az újabb kutatói generációk munkájában megkerülhetetlen tényezőkké váltak.

Az alábbi kötet ugyanakkor nemcsak a kivételes keletkezési körülmények és a jubileumi évforduló kapcsán lehet újdonság a sorozatot ismerő – vagy az azzal épp most megismerkedő – olvasók számára. A doktorandusz-konferenciakötetek története során szerkesztőkként első ízben próbálkoztunk meg a közreadott tanulmányok betűrendes vagy kronológiai rendezésén túl azok tematikus szétbontásával, egyúttal értelmezési keretbe helyezésével is. Mindez adta magát, hiszen évfolyamunk tagjai közül többen végeznek kutatásokat azonos vagy egymáshoz közel álló témakörökben. Mindez persze nem a véletlen műve: a modern történettudomány kialakulását és fejlődését a mai napig áramlatok és trendek kísérik, egy-egy korszak kutatói érdeklődése, észlelete meghatározott – ha nem is feltétlen mindig tudatosított – módszertani és/vagy tematikai csomópontokra irányul.

Ekképpen került egymás mellé három olyan tanulmány, melyek munkástörténettel – e szovjetrendszer időszakában átszíneződött szövegszerkezetet kerülvén idehaza is előszeretettel használt kifejezéssel élve: *Labour History*val – foglalkoznak. A munkástörténet sajátos historiográfiával bír: kezdetben az ipari munkássággal együtt megszülető, annak helyzetét gyakran politikai aktivizmussal átítatva dokumentáló s így intézményekre, munkásvezetőkre, sztrájk történetre, az emancipatorikus küzdelmek folytonos alakulására koncentrálnak irányzat volt. (Nem beszélve azon országokról, ahol a munkástörténet, mint fentebb utaltunk rá, kifejezett politikai-hatalmi legitimációs célokat szolgált.) A 20. század utolsó harmadában azonban, némileg talán az új társadalomtörténeti irányzatokról ihletve, egyre inkább analitikus tartalommal telítődött a *Labour History*, igyekező megragadni a maga egykorú teljességében a munkásságot. Ennek nyomán kerültek be az elemzés homlokterébe olyan szempontok, mint a munkafolyamatok és a mindennapi kultúra kölcsönhatása, a nemi kérdések, a szexualitás, az etnikum, az életkor, a háztartási struktúrák vagy az informális és az egyéni érdekérvényesítés. Legújabbban pedig a globális szempont is megjelent.¹

A *New Labour History* mindezek által erősen kontextusorientált lett: a munkásközösségek mint sajátos, belső szabályrendszerrel rendelkező mikrokozmoszok leírására törekedett.² Ahol nemcsak folytonos osztályküzdés van, de együttélés; ahol nemcsak egyféle harcos ideológia fűti az aktivizmust, hanem ahol helye van a lokális, a vallásos és más identitásnak is – ekképpen előtérbe helyezve a *lokalitást és kulturális örökséget* mint elemzési kereteket.³ Molnár Dávid tanulmányában a munkásságon belül kiemelt presztízzsel rendelkező nyomdászatról ír. Az egri érseki nyomda egykori de facto vezetőjének történetén keresztül rálátást kaphatunk a tradíció, az intézményes egyház és munkásság összefüggéseire, a self-made-man vezetők korai munkásmozgalomban betöltött szerepére és arra, hogy egyszerre, egy lokalitásban akár egymással versengő munkásmozgalmak is léteztek. Rendkívül pregnánsan mutatkozik meg a munkás-mikrokozmosz jelensége Bodnár Barbara írásában, aki a diósgyőri vasgyár korai történetét dolgozta fel. Számos érdekes adat és szempont mellett külön is érdemes hangsúlyozni azt, hogy mennyire nagy szerepet töltött be a 19. század második felében alapított gyár és munkáskolónia életében a vallás és a művelődés. Megejtő az látni, hogy egy vasgyár története nemcsak ipari berendezések, igazgatók, és termelési mutatók kérdése, de egyben templomépítések, dalárdák, színjátszóköroök története is – helyeké, melyekben használóik építették és gazdagították önmagukat és kultúrájukat. Más korszakról, más körülményekről olvashatunk Murányi-Győri Grétától, aki a Kádár-korszak Szabolcs-Szatmár megyei ingázó munkásainak helyzetével, illetve az erre adott politikai és adminisztratív válaszokkal foglalkozik. Írásában értelemszerűen szóba kerül a közlekedés kérdése, de itt is erős tónusokkal van jelen a művelődés. A különböző fejlemények azonban itt már nem egy adott közösség organikus önműködéséből

¹ A munkástörténet historiográfiájáról és fogalmi kérdéseiről lásd pl.: Valuch 2012, Van Der Linden 2007.

² Lásd pl. az ezen szempontokat az összehasonlító módszerrel együtt érvényre juttató Bartha 2009-et.

³ Kulturális örökség és munkásság összefüggéseiről lásd az egyetemünkön korábban rendezett konferencia tanulmánykötetét: Bartha–Tóth–Valuch 2020.

következnek, hanem a – magát a munkásság történelmi, küldetéses képviselője alapján legitimáló – hatalom felülről végrehajtott változtatásaiból. A munkásság mint közösség egyénekre bomlására, elidegenedésére mutatnak rá – többek között – a szerző sorai.

Kötetünk másik nagy tematikai egységének középpontjában a *szubjektív történelmi cselekvő(ség)* – a *Historical Agency* – áll. Ez a szemléleti keret a 20. század legvégének – sőt a 21. legelejének – egyik legeredetibb posztstrukturalista megközelítésmódja, mely erősen rokonítható a társadalomtörténet legújabb irányzataival (mikrotörténet, történelmi antropológia, *New Cultural History*). A *Historical Agency* az egyénnek az adott történelmi helyzetben rendelkezésre álló mozgásterét, cselekvésének mozgatórugóit és az adott társadalmi struktúrákba való beilleszthetőségét vizsgálja.⁴ Alaptézise, hogy nemcsak a struktúra hat determináló erővel az egyénre, de az egyén – a struktúra közegében, annak belső szabályrendszerét ismervé – is hat a struktúrára: ahogyan a különböző irányba álló egységvektorok hatnak az eredővektorra. A egyén struktúrára gyakorolt hatása nemcsak a tudatos, struktúra megváltoztatására tett – eredeti, különös, nem várt – kísérletekben merül ki, hanem mindez a struktúra-újratermelő ágenciában, a rutin aktivitásában is tetten érhető. E megközelítésmód egyik alapvető kérdése, hogy milyen erőforrások, egyéni perspektívák, jelentéstulajdonítások és diskurzuseretek szükségesek az ágencia kiteljesedéséhez.

A *Historical Agency* szemléleti kerete számtalan izgalmas értelmezési lehetőséget kínál fel olyan írásoknak, melyek az egyén és a korszak, az egyén és az életmű, az egyén és a társadalmi elvárások összefüggéseit vizsgálják – és nem kevésbé igaz ez az egyéni életút és az emlékezet viszonya kapcsán. Pálóczi Ágnes egy 19. század második felében élt, kiemelt társadalmi státuszú női szereplőt mutat be számunkra, a genderszempontra értő használatával. Pulszky Polyxéna családi háttere, neveltetése sajátos kontextust teremtett a már fiatal korában a korabeli normák meghaladására tett kísérleteihez. Az itt megelevenedő történetét érdemes akként is olvasni, hogy a társadalmi pozíciójából fakadó lehetőségeit és erőforrásait hogyan és miként kezdte el kamatoztatni egy olyan emancipációs folyamat érdekében, mely nem csak önmaga számára kecsegtetett előnyökkel. Nagy Ádám olyan szereplők – a dualizmus kori városi választókerületek képviselői – emlékezetét vizsgálja, akiknél szinte minden adott volt az ágencia kiteljesedéséhez. Képviselői működésüknek ennek megfelelően legtöbbször látványos lenyomata maradt az utókorra – a tanulmányban exponált kérdés, hogy az egykori, hathatós ágencia ezen lenyomatai miként jelennek meg több évtizeddel később a lokális emlékezetben. Épített környezet, identitás, hatalomhoz való viszony – mind az ágencia és az emlékezet itt megjelenő csomópontjai. S ekként az is felmerülhet a tanulmányt olvasva, hogy vajon az emlékezet hiánya mennyiben jelenti a hosszú távú ágencia kudarcát. Pethő Tibor sorai egy korát megelőző művészt és hányattatott sorsú műalkotásának – amelyre élete fő műveként tekintett – sorsát tárják elénk a vészterhes 1944-45-ös évből. A szóban forgó mozifilm helyreállításának lehetőségeit számba véve

⁴ A *Historical Agency* kapcsán rövid összefoglalást ad: Gyáni 2020. Bővebben lásd a megközelítésmód egyik alapkövének tekintett Giddens 1976-ot, továbbá: Barnes 2000, Sewell 2005.

megjelenhet előttünk a tántoríthatatlan művész alakja, aki képes volt alkalmazkodni a szó szoros értelemben vett (film)anyagi nélkülözéshez, a legképtelenebb politikai kényszerhelyzetekhez, a kor megvadult struktúráihoz azért, hogy alkotását elkészíthesse. Az eredeti, struktúrákat tudatosan meghaladni szándékozó ágens végül a nagyközönség reakciójával találkozva hozta meg legvégső, radikális döntését.

Befejezésképpen kötetünkben helyet kapott az egyetem másik doktori iskolájának, a Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatójának, Jánossy Csillának sajátos nevelési igényű gyermekek pedagógiájáról írott tanulmánya. Az érzékeny problémafelvetés fontosságán túl a két doktori iskola közötti kapcsolat elmélyítésének érdekében is úgy éreztük, a múlttól szóló írások mellett helye van értekezésének.

Legvégül ezúton szeretnénk köszönetet mondani mindazok számára, akik hozzájárultak e jubileumi kötet elkészültéhez. Elsősorban témavezetőinknek és tanárainknak, akiknek hasznos tanácsai segítettek bennünket; valamint alma materünknek, mely segítette a kötet fizikai megszületésében. Bár a tanulmányok e nagyobb egységek ellenére széles tematikai spektrumon mozognak, bízunk benne, hogy a Kedves Olvasó megbizonyosodhat az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen zajló doktori képzés eredményességéről, és írásaink hasznos ismereteket, bővülő ön- és társadalomképet és nem utolsósorban értékes, örömteli percekkel okoznak majd számára.

Eger, 2022 tavaszán
a szerkesztők

Felhasznált szakirodalom

- Barnes, Barry 2000: *Understanding Agency. Social Theory and Responsible Action*. Sage, London. <https://doi.org/10.4135/9781446219140>
- Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.) 2020: *Munkás – kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz, Pécs.
- Bartha Eszter 2009: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában, 1968–1989*. L'Harmattan, Budapest.
- Giddens, Anthony 1976: *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*. Hutchinson, London.
- Gyáni Gábor 2020: Szubjektív cselekvő a középpontban. In: *Uő: Történeti tudás*. Osiris, Budapest. 204–212
- Sewell, William H., Jr. 2005: A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation. In: *Uő: Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. University of Chicago Press, Chicago. 124–151.

Valuch Tibor 2012: Munkás – társadalom – történet: Közelítések és fogalmi kérdések.
Korall 13. évf., 49. sz. 5–17.

Van Der Linden, Marcel 2007: Labour History: The Old, the New and the Global. *African Studies* 66. évf., 2–3. sz. 169–180. <https://doi.org/10.1080/00020180701482636>